

Алла Кожевникова

СПЕЦИФІКА СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ЯК СКЛАДНОЇ САМООРГАНІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ

У статті розкрито специфіку сучасного педагогічного процесу як складної самоорганізованої системи та організацію суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом. Виокремлено компонентну складову педагогічного процесу й охарактеризовано взаємодію різних взаємопов'язаних структурних компонентів. Доведено вплив суб'єкт-суб'єктного управління на результативність та ефективність сучасного педагогічного процесу.

Ключові слова: сучасний педагогічний процес, система, педагогічна система, складана самоорганізована система.

У сучасний період реформування системи вищої освіти відбуваються складні процеси модернізації, переходу до вищого рівня суспільного розвитку з орієнтацією на відповідальну, активну особистість зі сформованим гуманістичним світоглядом, високим професіоналізмом. Сучасне суспільство вимагає від випускника – педагога вищого закладу освіти – не тільки професійних знань, умінь та навичок, але й наявність особистісних, моральних якостей фахівця, його спроможність до саморозвитку, самовдосконалення, творчого розв'язання психолого-педагогічних, соціальних ситуацій, ефективного суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом. Проблема розкриття специфіки сучасного педагогічного процесу як складної самоорганізованої системи є актуальною в психолого-педагогічній науці та практиці як складова перспектив становлення сучасної освіти, що передбачає основною метою професійного розвитку особистості майбутнього фахівця.

Системна складність сучасного педагогічного процесу обґрунтовується з позиції загальної теорії систем (В. Афанасьєв, Ю. Бабанський, В. Беспалько, І. Блауберг, Б. Гершунський, А. Глузман, С. Гончаренко, Д. Гвішіані, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Кузьміна, В. Кушнір, І. Підласий, І. Предборська, В. Садовський, Г. Щедровицький, Б. Юдін), кібернетики (Р. Акофф, А. Берг, Н. Вінер, В. Дюк, У. Ешбі, Дж. Нейман, В. Пушкін, Т. Сатті), синергетики (Гиг Дж. Ван, В. Гребнева, І. Добронравова, Г. Єгоров, В. Кохановський, О. Князева, С. Курдюмов, А. Пригожин, О. Чалий, Г. Хакен та ін.) [1–9].

Мета статті – розкрити специфіку сучасного педагогічного процесу як складної самоорганізованої системи та організація суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом.

Сьогодні перед вищою освітою постає проблема пошуку найбільш продуктивних технологій навчання і виховання, створення нових парадигмальних підходів до навчальної діяльності, упровадження ефективних видів управління освітнім процесом і розгляду самого педагогічного процесу під новим кутом зору, що часто пов'язують із системним перетворенням реальних педагогічних систем. Саме тому сучасний навчально-виховний процес сприймається крізь призму педагогічної системи.

Отже, досліджуючи педагогічний процес як педагогічну систему та організовану цілісну сукупність компонентів, що сприяє розвитку й саморозвитку особистості учня та вчителя, слід звернути увагу саме на специфіку її як складної самоорганізованої системи, з'ясувати яку допомагає синергетичний підхід.

Один із основоположників синергетики є Г. Хакен, який стверджує, що «спільним ефектом взаємодії великої кількості підсистем є утворення стійких структур і самоорганізацію у складних системах» [1, с. 9].

Принципова ж відмінність синергетики від інших наук, які вивчають системи, полягає в ідеї самоорганізації як іманентній властивості складних систем. Під самоорганізацією розуміється здатність тих чи інших систем до самозародження й саморозвитку [2, с. 193].

Р. Баранцев, О. Вознюк, Гіг Дж. Ван, В. Гребнева, О. Дубасенюк, О. Князева, С. Коломієць, В. Кушнір, А. Подрейко, І. Пригожин, Г. Рузавін, А. Урсул, Г. Хакен, С. Шевельова, О. Чалий розглядали феномен самоорганізації в синергетичній трактовці як здатність до саморозвитку [3; 5; 6; 8].

Виходячи з наведених вище теоретичних положень, що розкривають сутність сучасного педагогічного процесу як складної самоорганізованої системи, важливого значення набуває визначення поняття «самоорганізації», під якою Гіг Дж. Ван розуміє самовідновлення, результатом якого є сама система [3], В. Гребнева – процес або групу процесів, що відбуваються в педагогічній системі, яка самостійно розвивається, самовідновлюється й самовимірюється, і сприяють оптимальному її функціонуванню [4, с. 135].

Отже, використання синергетичного підходу дає можливість виявити нові факти та зв'язки, що сприяють ефективній зміні освітньої парадигми, метою якої є цілісний розвиток особистості в педагогічному процесі. Саме з погляду синергетики розвиток педагогічного процесу – це не вибір між стійкістю та нестійкістю, а вибір одного з можливих нестійких станів, перехід у відносно стійкий стан із тим, щоб знову через нову нестійкість отримати новий імпульс розвитку, набутти нових можливостей для реалізації старих і нових функцій педагогічного процесу.

Підсумовуючи, зазначимо, що важливим для визначення сутності сучасного педагогічного процесу як самоорганізованої системи є те, що синергетична парадигма базується на переважанні в навчально-виховній

діяльності самоорганізації самоосвіти, самоуправління і полягає в стимулюванні суб'єктів педагогічного процесу та впливі на них з метою їх саморозкриття й самовдосконалення.

Аналіз викладеного вище матеріалу дав змогу дійти таких висновків: системний підхід уможлиблює структурування педагогічного процесу й виділення в ньому складників, формує систему уявлень про педагогічний процес на основі однієї або декількох наукових парадигм; із позиції синергетичного підходу педагогічний процес розглядається як процес набуття його складниками новизни як у структурі, так і у змісті, що зумовлюється суб'єкт-суб'єктною взаємодією суб'єктів навчально-виховного процесу; сучасний педагогічний процес є складною самоорганізованою системою, яка об'єднує процеси виховання, навчання, розвитку та саморозвитку майбутнього вчителя [5, с. 219].

На жаль, відмінність педагогічного процесу як системи від будь-яких інших, у наукових працях розкривається поверхово або ж зовсім не розкривається, у зв'язку з чим постає закономірне питання: чим же педагогічна система як система управління педагогічними процесами відрізняється від будь-якої іншої системи?

Над цим питанням працював В. Беспалько, який пов'язував таку відмінність із процесом підготовки майбутнього фахівця, але чи впливає ця характеристика педагогічного процесу на появу специфічних рис у системі управління, вчений не з'ясував. Судячи з того, що управління вчений розглядає як «будь-який вплив на систему з метою підтримки або зміни алгоритму її функціонування» [6, с. 60], зарахування педагогічної системи до системи управління, на жаль, не було продуктивним для визначення внутрішньої специфіки педагогічних систем.

Поєднання педагогічної системи з процесом управління також розглядає у своїх дослідженнях В. Гребнева. Науковець доводить, що «педагогічна система – це взаємодія безлічі компонентів, що сприяють цілісному розвитку особистості, яка навчається (учня, студента)», а «управління педагогічною системою – це, насамперед, управління взаєминами суб'єктів педагогічного процесу (учителів, учнів, батьків, викладачів, студентів); усіх компонентів (цільового, змістового, організаційно-діяльнісного, оцінно-результативного); навчальної діяльності та позакласної роботи; взаємозв'язок навчального закладу з навколишнім середовищем тощо» [4, с. 125].

Отже, педагогічний процес – це своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, які виконують спільні завдання, взаємно впливають один на одного, доповнюють один одного й досягають успіху в реалізації поставлених завдань.

Підкреслимо, що структура педагогічного процесу є універсальною: вона властива як педагогічному процесу загалом, що здійснюється в рамках педагогічної системи, так і одиничному (локальному) процесу

педагогічної взаємодії. Педагогічний процес визначає, встановлює, формує цілісну систему педагогічних взаємин учителів і учнів та сприяє розвитку суб'єктів цього процесу. Поняття «педагогічний процес» поєднує навчальний і виховний процеси в єдину цілеспрямовану систему, що сприяє формуванню й розвитку особистості учня на основі сукупності знань, навичок і умінь, духовності й активної діяльності суб'єктів педагогічного процесу.

На нашу думку, педагогічний процес організовується під час інтеграції основних компонентів навчання і виховання (мета, завдання, засоби, способи, форми взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, їх діяльність, управління) у цілісну систему. Невіддільною ознакою такого процесу є не лише наявність зв'язків та відношень між елементами, що його утворюють, а і їх нерозривна єдність. Зазначимо, що кожна окрема особистість учня розуміється не тільки як об'єкт педагогічної діяльності, а і як суб'єкт власної діяльності, саморозвитку, самовиховання. Для того, щоб досягти ефективного результату, необхідно управляти цим педагогічним процесом і його суб'єктами.

Ми погоджуємося з К. Бахановим, який стверджує, що навчально-виховний процес «являє собою сукупність суб'єкт-суб'єктного, цільового, змістового й організаційно-технологічного компонентів. Це певним чином організована взаємодія вчителя й учнів, спрямована на засвоєння учнями змісту освіти для набуття ними певних якостей особистості» [7, с. 6].

Сказане вище дає підстави стверджувати, що сучасний педагогічний процес є складною самоорганізованою системою, яка містить у собі цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, суб'єкт-суб'єктний, контрольно-регуляційний та оцінно-результативний компоненти. Зміни в одному з них неминуче зумовлюють зміни в інших, а в підсумку – всього організованого суб'єктом процесу управління, а отже, умов функціонування цілісної педагогічної системи. Така система об'єднує всі ключові компоненти і сприяє об'єднанню в єдине ціле процесів формування, розвитку, виховання і навчання разом з усіма формами, методами та умовами їх перебігу [5, с. 207].

Оскільки педагогічна система передбачає взаємодію різних взаємопов'язаних структурних компонентів, спільною метою яких є розвиток особистості, то педагогічний процес являє собою сукупність спеціально організованої взаємодії педагогів та учнів (суб'єкт-суб'єктна взаємодія), з узгодженням змісту освіти та використанням засобів навчання і виховання, які спрямовані на задоволення потреб суспільства й особистості.

Основним призначенням педагогічного процесу є формування й розвиток особистості учня, допомога йому в самоактуалізації, особистому і професійному житті. Саме це призначення визначає зміст складників педагогічного процесу – навчання, виховання й розвитку, разом з усіма

умовами, формами та методами перебігу, що водночас є нерівнозначними функціями педагогічного процесу. Це означає, що вчитель реалізує управлінські функції під час навчально-виховного процесу й об'єкта (учня) переводить у позицію суб'єкта педагогічної діяльності.

Управління процесом навчання – це послідовна реалізація процедур навчально-пізнавальної діяльності, об'єктивна необхідність якої визначається новими підходами до організації навчального процесу, який будується на особистісно орієнтованій основі, на зміні самої позиції вчителя як організатора навчально-пізнавальної діяльності учнів, безпосереднього учасника спільної діяльності в системі «вчитель – учень» [8].

Отже, ефективності та результативності сучасного педагогічного процесу як складної самоорганізованої системи може сприяти саме суб'єкт-суб'єктне управління. Функціонування педагогічного процесу як складної самоорганізованої системи полягає в умілому суб'єкт-суб'єктному управлінні та стимулюванні педагогом діяльності учня, у формуванні й підтриманні в нього мотивації до постійного творчого самовдосконалення, озброєнні його необхідною методикою для результативної діяльності. Саме тому цілеспрямована та активна взаємодія вчителя й учнів визначається як педагогічний процес, у ході якого останні засвоюють певну сукупність знань, набувають практичних навичок і вмінь, що сприяє всебічному розвитку особистості вчителя та учня.

Як переконуємося, педагогічний процес не є механічним поєднанням процесів виховання, навчання, розвитку, а сучасним високоякісним утворенням, у якому всі його складники підпорядковуються єдиній меті. Оскільки будь-який процес є послідовною зміною одного стану на інший, то в педагогічному процесі ця зміна – результат педагогічної взаємодії, що становить сутнісну характеристику педагогічного процесу.

Узагальнюючи викладений вище матеріал, зазначимо, що сутність поняття «педагогічний процес» полягає в об'єднанні навчального і виховного процесів у єдину цілеспрямовану систему взаємодії вчителя та учнів, яка допомагає формуванню й розвитку особистості суб'єктів педагогічного процесу.

Суб'єктно зорієнтований педагогічний процес, насамперед, передбачає орієнтацію на людину, тобто в центрі педагогічного процесу повинні бути учні та вчитель, а все інше є умовами його перебігу. Такого погляду дотримується і В. Гуменюк, наголошуючи на тому, що «важливою світоглядною думкою щодо освіти та управління нею на сучасному етапі є орієнтація на особистість» [9, с. 195].

Загальновідомо, що педагогічний процес – це своєрідне втілення зв'язків, взаємин між учителем і учнями, які взаємовпливають один на одного, доповнюють один одного й досягають успіху у виконанні спільних завдань. Через брак взаємозв'язку педагогічний процес практично не виконує свої суспільні функції й не досягає своєї мети. Саме тому основне

завдання сучасного суб'єкта педагогічної діяльності – вчителя – навчити, виховати учнів на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що сприятиме розвитку особистості як учня, так і вчителя. Саме вчитель організовує педагогічний процес, керує ним та контролює його перебіг, оцінює результати та вносить певні корективи, повинен усвідомлювати високу відповідальність за організацію і кінцевий результат усіх видів учнів і особистої поведінки.

Зважаючи на те, що педагогічна система є складним і змінюваним утворенням, що має свою систему управління, вважаємо, що складовим ключовим компонентом сучасного педагогічного процесу як складної самоорганізованої системи є суб'єкт-суб'єктне управління, що допомагає виконувати педагогічні завдання й досягати навчально-виховних цілей.

Характер управління сучасним педагогічним процесом значною мірою зумовлюється тим, що останній є самоорганізованою системою, спрямованою на реалізацію навчально-виховних завдань через суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Підкреслимо, що сучасний педагогічний процес являє собою динамічну систему, основними ознаками якої є: а) наявність компонентів, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами та явищами; б) наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами; в) наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат; г) наявність системотвірних зв'язків, які об'єднують компоненти, блоки, частини в єдину систему; д) взаємозв'язок з іншими системами. У межах наукового синтезу, учитель є частиною педагогічної системи, що обережно та ефективно керує педагогічним процесом, не порушуючи його самоорганізаційну цілісність.

Підсумовуючи, зазначимо, що розкриття сутності та специфічності педагогічного процесу крізь призму синергетичного та системного підходів дало змогу нам виявити нові факти і зв'язки, що сприяють ефективній зміні освітньої парадигми, метою якої є цілісний розвиток Людини. Саме системне й синергетичне бачення педагогічного процесу уможливило чітке виділення його компонентів, аналіз усієї різноманітності зв'язків і відносин між ними та кваліфіковане управління педагогічним процесом.

Доведено, що педагогічний процес є складною самоорганізованою системою, що містить такі компоненти: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, суб'єкт-суб'єктний, контрольний-регуляційний та оцінно-результативний, які тісно пов'язані між собою і відображають увесь процес взаємодії педагога та учнів. Зауважимо, що специфіка такого процесу виявляється в суб'єкт-суб'єктному компоненті, який охоплює суб'єктивізацію учасників педагогічного процесу, суб'єкт-суб'єктну взаємодію та суб'єкт-суб'єктне

управління.

Модернізація педагогічної освіти в сучасних умовах передбачає суб'єктний розвиток і саморозвиток особистості майбутнього вчителя, формування його готовності на професійному рівні здійснювати суб'єкт-суб'єктне управління навчально-виховним процесом, застосовувати на практиці сучасні педагогічні технології, реалізовувати творчий підхід у всіх сферах своєї діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах : [монография] / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 424 с.
2. Філософський енциклопедичний словник / [голова редкол. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
3. Гиг Дж. Ван. Прикладная общая теория систем : в 2-х кн. / Гиг Дж. Ван. – М. : Мир, 1981. – 336 с.
4. Гребнева В. В. Становление, сущность, основные принципы системного и синергетического подходов в образовании / В. В. Гребнева // Субъект образования как самоорганизующаяся система : сборник научных и научно-прикладных трудов / [гл. редактор Н. В. Поддубный, В. В. Гребнева]. – Белгород : Политерра, 2005. – С. 122–138.
5. Фокшек А. В. Системний та синергетичні підходи як модель сучасного педагогічного процесу / А. В. Фокшек // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб. наук. статей / ред. кол.: І. П. Аносов (голов. ред.) та ін. – Мелітополь, 2011. – Вип. 6. – С. 213–220.
6. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем: проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технологий обучающих систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : Узд-во ВорГУ, 1977. – 304 с.
7. Баханов К. О. Організація особистісно – орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя : посібник / К. О. Баханов. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 159 с.
8. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
9. Філософські абрисы сучасної освіти : [монографія] / авт. кол. Предборська І., Вишенська Г., Гайденко В. та ін. ; за ред. І. Предборської. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.